

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криминалистика. Учебник / Белкин Р.С., Винберг А.И., Зотов Б.Л., Корухов Ю.Г., и др.; Отв. ред.: Митричев С.П., Шаламов М.П. М.: Юрид. лит., 1966. 608 с.
2. Аверьянова Т.В. Криминалистика. Учебник для вузов / Под ред. проф. Р.С. Белкина. М.: Издательство НОРМА, 2000. 990 с.
3. Криминалистика / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1984. 544 с.
4. Мухачев А.А. Установление причин пожара в процессе расследования дел о поджогах и нарушениях правил пожарной безопасности: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1998. 164 с.
5. Качанов А.Я. Расследование уголовных дел о пожарах: Учеб. пособ. / А.Я. Качанов, В.Н. Кабанов. М.: ВНИИ МВД СССР, 1997. 96 с.
6. Гродзинский М.М. Улики в советском уголовном процессе. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. 124 с.
7. Бурданова В.С. Выдвижение и проверка версий защиты при расследовании преступлений (хищений государственного или общественного имущества и убийств): Учеб. пособ. Л.: Прокуратура СССР. Институт усовершенствования следственных работников. 1983. 44 с.
8. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 146 с.
9. Старченко А.А. Гипотеза. Судебная версия. М.: Изд-во Московского ун-та., 1962. 72 с.
10. Копнин П.В. Место и значение гипотезы в познании. Вопросы философии. 1954. № 4. С. 48–59.
11. Старченко А.А. Роль аналогии в познании. На материалах ист. и правового исследования. М.: Высш. школа, 1961. 52 с.
12. Ларин А.М. От следственной версии к истине. М.: Юридическая литература, 1976. 197 с.
13. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории. В 3-х томах. Т. 2. М.: Юристъ, 1997. 464 с.

УДК 343.985+343.13+341

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ
ШПИГУНСТВА І ЗРАДИ У ФРАНЦІЇTHE SEPARATE QUESTIONS OF EXPOSURE AND INVESTIGATION
OF ESPIONAGE AND TREASON ARE IN FRANCE

Ходанович В.О.,
кандидат юридичних наук,
докторант докторантури та аспірантури
Національної академії Служби безпеки України

У статті розглядаються питання, пов'язані з особливостями виявлення й розслідування таких тяжких злочинів проти національної безпеки Франції, як шпигунство і зрада, розкриваються особливості здійснення попереднього розслідування цих злочинів у двох формах: досудовій – поліцейське розслідування (дівання) та судовій – попереднє слідство.

Ключові слова: шпигунство і зрада, виявлення злочинів, попереднє розслідування, дівання, судова поліція, прокурор, слідчий суддя.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями выявления и расследования таких тяжких преступлений против основ национальной безопасности Франции, как шпионаж и измена, раскрываются особенности осуществления предварительного расследования этих преступлений в двух формах: досудебной – полицейское расследование (дознание) и судебной – предварительное следствие.

Ключевые слова: шпионаж и измена, выявление преступлений, предварительное расследование, дознание, судебная полиция, прокурор, следственный судья.

The questions, related to the features of exposure and investigation of such severe crimes against bases of national safety of France, as espionage and treason, are examined in the article, the features of realization of the pre-trial hearing of these crimes open up in two forms: pre-trial is constabulary investigation (inquest) and judicial is preliminary investigation.

Key words: espionage and treason, exposure of crimes, pre-trial hearing, inquest, judicial police, public prosecutor, investigation judge.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поступальний розвиток будь-якої держави можливий лише за умови підтримання на належному рівні її національної безпеки. Проблеми забезпечення національної безпеки є одними з найважливіших на будь-якому етапі розвитку держави: вони існують у кожній сучасній державі і пов'язані із вирішенням комплексу взаємопов'язаних завдань у політичній, інформаційній, військовій, економічній, соціально-гуманітарній, правовій, ідеологічній та інших сферах розвитку суспільства і держави. Визначальне значення в забезпеченні національної безпеки має й діяльність відповідних органів та служб, які здійснюють виявлення і розслідування найбільш тяжких злочинів проти державної безпеки.

Формування мети статті. Нині в Україні гостро стоїть питання реформування Служби безпеки України, головною метою якого є утворення ефективної, динамічної та гнучкої в управлінні спеціальної служби, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, приведення за-

вдань, функцій і напрямів її діяльності у відповідність з актуальними потребами захисту суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Здійснювана натеper робота з модернізації національної правової системи спрямована на забезпечення ефективності боротьби зі злочинами та приведення її до сучасних потреб і наближення до кращих зразків, розроблених міжнародною практикою, з неухильним дотриманням принципу верховенства права та забезпечення впевненості громадян у захисті державою їхніх прав та законних інтересів. Одним із напрямів реформування власних спеціальних служб є вивчення досвіду іноземних держав, зокрема, окремих країн Європейського Союзу з питань виявлення і досудового розслідування їхніми відповідними органами випадків вчинення шпигунства та зради державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. Питання забезпечення безпеки держави розглядаються в аспекті складної багаторівневої системи, функціонування якої забезпечується різними видами та напрямками

людської діяльності, зокрема, контррозвідувальної, кримінально-правової, кримінально-процесуальної, криміналістичної та ін. За останнє десятиліття має місце певна активізація в дослідженні вітчизняними науковцями кримінально-процесуальних та криміналістичних проблем протидії шпигунству та іншим злочинам проти основ національної безпеки України. Наукова скарбниця вітчизняної науки збагатилася низкою вагомими працями фахівців у галузі криміналістики, кримінального процесу, теорії оперативного-розшукової діяльності, судової експертизи. Цим важливим проблемам присвячені праці В.А. Колесника, С.С. Кудінова, М.А. Погорецького, М.Є. Шумили, Л.І. Щербини та інших учених, в яких розглянуто низку важливих проблем з виявлення і досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки та позначено шляхи їх вирішення. Меншу долю уваги дослідники цих проблем присвятили вивченню досвіду іноземних держав, зокрема, держав, що входять до Європейського Союзу, де питання національної безпеки також турбують і уряди країн, і їх населення. Безумовно, кожна країна з урахуванням особливостей національного законодавства вирішує питання виявлення й розслідування шпигунства по-своєму, є такі особливості і у Франції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна держава має свої постійні інтереси та захищає їх від будь-яких посягань. Вони можуть бути спрямовані на різні об'єкти і здійснюватися з різною метою. З урахуванням ступеня суспільної небезпеки окремі з них держава визнає злочинами і під загрозою покарання забороняє їх здійснення. У більшості країн світу вважають, що державні злочини, чи як їх ще називають – злочини проти держави, є найнебезпечнішим видом злочинів, що становлять загрозу не лише існуванню держави як соціального утворення, а й кожному її громадянину. За кримінальним законодавством Франції кримінально-карними діяннями визнаються злочини проти державної безпеки, які визначені у нормах закону, що розміщені в Книзі 4 Кримінального кодексу. Відкриває Книгу 4 глава, якою передбачено кримінальну відповідальність за скоєння зради й шпигунства. Під зрадою розуміють будь-яку діяльність, що посягає на безпеку держави, підірвав державного устрою. Відмінність складів зради і шпигунства проводиться за суб'єктом злочину. Звертається увага на те, якщо злочинне діяння вчинене пересічним громадянином або військовослужбовцем Франції, воно утворює зраду, якщо ж іншою особою – шпигунство. Всі інші ознаки злочину як кримінально караного діяння у зраді й шпигунстві збігаються. КК Франції передбачає відповідальність за задачу іноземній державі, іноземній організації або організації, яка перебуває під іноземним контролем або їх уповноваженим або військових частин Франції, всієї або частини національної території або військової техніки, споруд, спорядження та ін., що призначені для національної оборони. Якщо цей злочин вчинено громадянином (військовослужбовцем) Франції, він становить зраду, якщо іншою особою – шпигунство (ст. 411-6, 411-7, 411-8 КК Франції). Доволі детально питання кваліфікації та кримінальної відповідальності за ці злочини розглянуто в науковій праці В.М. Рябчука «Державна зрада та шпигунство. Кримінально-правове й кримінологічне дослідження» [1].

В арсеналі державних засобів протидії підіривній та іншій протиправній діяльності спецслужб іноземних держав важливе місце належить силам та засобам контррозвідувальних органів, які існують майже в усіх країнах світу. Для більшості країн Європейського Союзу характерною є загальна модель законодавчого регулювання контррозвідувальної діяльності. Французька модель за подібністю завдань контррозвідувальної діяльності, а також колом повноважень спецслужби наближена до моделі контррозвідувальної діяльності ФРН. У 2014 р. у Франції був прийнятий Декрет № 2014-445 «Про функції й організації

головного управління внутрішньої безпеки». Основним інструментарієм цього органу виступають спеціальні види діяльності, які здійснюються в межах встановленої компетенції зазвичай шляхом виконання спеціальних заходів, що мають переважно негласний характер, і спрямовані на вирішення покладених на цей орган національної безпеки завдань із забезпечення безпеки особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. У Декреті № 2014-445 перед контррозвідувальними підрозділами ставляться такі завдання: попередження й припинення іноземного втручання в будь-якій формі; сприяння в попередженні й припиненні терористичних актів, а також дій, що здатні нанести шкоду безпеці, територіальній цілісності держави, непорушності державних інститутів; нагляд за окремими особами та групами осіб радикальної спрямованості, а також іншими суб'єктами, котрі можуть удаватися до насильства та нанесення шкоди національній безпеці; попередження і припинення дій, що здатні нанести шкоду таємницям національної оборони, а також економічному, промислового та науковому потенціалу країни; попередження й припинення дій, пов'язаних із придбанням та виробництвом зброї масового ураження; нагляд за діями міжнародних кримінальних структур, здатних зачіпати національну безпеку; сприяння і попередження і припинення дій кримінальних угруповань, пов'язаних із використанням інформаційних технологій та комунікації; лише з метою вирішення вищезазначених завдань здійснення контролю електронних та радіотехнічних комунікацій. Цим законодавчим актом на контррозвідку покладено обов'язок відшукувати, накопичувати і використовувати відомості, що зачіпають національну безпеку чи фундаментальні інтереси Нації. Додатково на них покладено обов'язок кримінального переслідування за злочини, що посягають на основи державності [2]. Це означає, що орган, уповноважений на здійснення контррозвідувальної діяльності, отримавши певну інформацію про можливу причетність особи до шпигунства або зради, може розпочати дізнання. Охоронна функція контррозвідувального органу полягає у застосуванні специфічних сил і засобів протидії відповідним загрозам національній безпеці Франції на ранніх стадіях їх виникнення, тобто на стадії небезпеки, ризику і виклику, коли ще формується відповідний умисел здійснення небезпечної акції або розгортання протиправної діяльності. З юридичної точки зору, на стадії «голого умислу». Варто зазначити, що нині французький законодавець не обмежує здійснення контррозвідувальної діяльності функцією виявлення підіривної діяльності проти національної безпеки Франції. Контррозвідувальна діяльність носить безперервний характер і має на меті обмеження активності спеціальних служб іноземних держав. Притягнення до кримінальної відповідальності кадрових співробітників, представників іноземних та їх посольств є лише окремим і далеко не основним складником цієї роботи. Так само, як і у ФРН, у Франції спецслужби не зобов'язані розкривати кожний злочин. Вони мають достатнє поле для маневру за наступної передачі відомостей про кримінальні правопорушення відповідним правоохоронним службам. У такому разі інтереси довготривалої оперативної гри з іноземними розвідками превалюють над доцільністю і можливістю притягнення агентів до кримінальної відповідальності. Відповідно до принципу доцільності органи кримінального переслідування вільні у прийнятті рішення щодо того, чи треба здійснювати розслідування, або ж можна відмовитися від кримінального переслідування. Початок розслідування за ознаками зради або шпигунства без ретельної перевірки матеріалів контррозвідки, виявлення механізмів і зв'язків, що використовуються підіривними організаціями, може призвести до зриву планів контррозвідки із розроблення агентів іноземних спецслужб. Враховують також і те, що підіривна діяльність організовується й координується

з-за кордону за єдиним планом, до того ж її прояви різноспрямовані й зачіпають всю сферу національних інтересів Франції. Тому Декретом № 2014-445 передбачено, що всім державним органам ставиться за обов'язок невідкладно передавати органу контррозвідки відомості, що стосуються вирішення контррозвідувальних завдань.

Доволі специфічним є попереднє розслідування таких злочинів, як шпигунство і зрада. Попереднє розслідування у Франції становить сукупність юрисдикційної (судової) та розшукової (слідчої) діяльності і може здійснюватися у двох формах: досудовій – поліцейське розслідування (дінання) та судовій – попереднє слідство. Поліцейське розслідування (дінання) здійснюється посадовими особами судової поліції, до якої входять виконавчі органи, діяльність яких спрямована на встановлення доказів і передачу винуватих судовим органам. У тому разі, коли попереднє розслідування є обов'язковим, на судову поліцію покладається лише первинне дінання з метою виявлення і закріплення слідів злочину. За найбільш складними й небезпечними злочинами поліцейське розслідування проводиться співробітниками спеціалізованих слідчих підрозділів – регіональних відділів поліції.

Попереднє розслідування за виявленими контррозвідкою фактами шпигунства і державної зради відповідає загальному порядку, встановленому для розслідування інших тяжких злочинів. Тенденцією кримінального процесу Франції є збільшення юрисдикційних повноважень органів попереднього слідства та зменшення обсягу їх розшукових функцій за рахунок переходу значної частини останніх до органів дінання. Процесуальні функції судової поліції сформульовано в ст. 14 КПК Франції. В організаційно-адміністративному відношенні функціями судової поліції наділені національна жандармерія та національна поліція. В процесуальному аспекті судова поліція поділяється на офіцерів судової поліції, агентів судової поліції та їх помічників, чиновників та агентів, на яких покладено функції судової поліції [3].

Норми, що розмежовують підслідність кримінальних справ тим або іншим посадовим особам судової поліції, які діють на одній території, містяться в частині 3 КПК Франції. Стаття D.3 КПК Франції містить положення, відповідно до якого дінання проводиться органом чи посадовою особою, яка першою виявила злочин або отримала відомості про нього. Інший критерій визначення підслідності міститься в ст. D.3 КПК й конкретизується в статті D.4 КПК Франції. Зокрема, справи, що потребують спеціальних технічних засобів, провадження дій за територією дислокації підрозділів судової поліції, розшукових заходів у межах національних і міжнародних установ переважно підслідні органам і посадовим особам національної поліції. Відповідно до вимог ч.3 ст. D. 3 КПК Франції прокурор може самостійно обрати орган, співробітники якого можуть проводити дінання як орган судової поліції. Єдиною умовою за подібного вибору є територіальна компетенція відповідного органу. Отже, прокурор за власним розсудом визначає підслідність кримінальної справи, а також вправі передати справи від одного органу дінання іншому [4]. Особливістю дінання за справами про посягання на безпеку держави є те, що зазвичай його здійснюють префекти національної поліції. Префектом є державний службовець високого рангу, основною функцією якого є представництво та захист інтересів центрального уряду в регіоні. Закінчивши дінання, префекти поліції передають матеріали прокурору для вирішення питання про порушення кримінального переслідування.

Відповідно до положень ст. 31 КПК Франції лише прокуратура може розпочати судове переслідування проти особи шляхом порушення «кримінального позову» (action publique). Такий позов пред'являється прокуратурою від імені держави або за її власною ініціативою, або на підставі протоколів, скарг, доносів, що надійшли до неї.

Французький кримінальний процес відкидає будь-який легалізм на етапі порушення публічного позову, будучи символом принципу «доцільності» кримінального переслідування. Прокурор, що покликаний вирішувати питання щодо порушення публічного позову, вправі за власним розсудом оцінити наявність або відсутності доцільності кримінального переслідування в кожному конкретному випадку. Відомий процесуаліст Л.В. Головка підкреслює, як і у всіх державах, які історично прихильні «принципу доцільності», у Франції або визнавали єдино можливою реакцію на злочин – кримінальне переслідування особи, або взагалі відмовлялися від будь-якої реакції на злочин за відсутності «публічного інтересу» [5, с. 83].

У Франції прокурори здійснюють керівництво поліцейським дінанням, яке проводиться комісарами, офіцерами та агентами судової поліції, префектами департаментів, а також попереднім розслідуванням, що проводить слідчий суддя. Слідчий суддя отримує від прокурора вимогу й приступає до слідства на підставі «увідного» висновку прокуратури. У ст. 80 КПК Франції зазначено, що слідчий суддя може проводити слідство лише на підставі вимоги прокурора Республіки. Слідчий суддя, який починає слідство, має значний арсенал засобів отримання доказів, а саме він може проводити слідчі дії, застосовувати заходи кримінально-процесуального примусу. Відповідно до ч. 1 ст. 81 КПК Франції слідчий суддя вправі вчиняти будь-яку слідчу дію, яку вважає необхідною для встановлення істини. Звідси перелік слідчих дій, що вказаний у КПК Франції, не є вичерпним, тобто основний принцип такий – все, що не заборонене, то дозволене. На будь-якій стадії слідства прокурор має право втрутитися і взяти на себе виконання слідчих функцій або доручити слідчому судді проведення таких дій, які, на його думку, доцільні в інтересах найкращого відправлення правосуддя та в інтересах публічного порядку. У Франції санкціонування обшуків, арешту майна, прослуховування телефонних розмов та застосування інших заходів процесуального примусу віднесено до компетенції судді.

Сучасний порядок організації досудового провадження, а саме слідчі й оперативно-розшукові повноваження посадових осіб у більшості країн ЄС, зокрема, і Франції, розглядаються в контексті попереднього слідства із використанням поліцією в доказуванні негласної інформації, оскільки характерною особливістю європейських законодавств є відсутність у ньому уособленої оперативно-розшукової діяльності, виведеної за межі кримінально-процесуального регулювання. Всі дії, що спрямовані на виявлення, розкриття і розслідування злочинів, мають єдині корені, у зв'язку з чим відсутня необхідність у їх диференціації [6, с. 172]. У багатьох зарубіжних країнах все більш значними й цінними в доказуванні визнаються результати негласних заходів. Особливе значення їм надають під час розкриття і розслідування складних, ретельно замаскованих і підготовлених злочинів, що знаходить вираз у намаганні, з одного боку, закріпити у кримінально-процесуальному законодавстві або інших комплексних законодавчих актах загальні правила використання в суді, в доказуванні за кримінальними справами негласної інформації про злочин і злочинця, а з іншого – сформувати у судейського корпусу терпиме і лояльне до неї ставлення [7, с.41]. Здійснене науковцями опитування суддів Франції показало, що не менш ніж 30% доказів, на які вони посилаються у своїх вироках, здобуті саме негласним способом [8].

Після того, як Європейський Суд з прав людини дійшов висновку про те, що французькі норми порушують Конвенцію, французький парламент прийняв Закон № 91-646 від 10 липня 1991 р. «Про недоторканність кореспонденції, переданої засобами телекомунікації», консолідована версія якого датована 10 липнем 2004 р. та має номер 2004-669. У цьому Законі зазначено, що недоторканність кореспонденції, переданої телекомунікаційними

каналами, має гарантуватися законом, за винятком випадків, згаданих у ст. 1 зазначеного Закону [9]. Цим Законом до КПК Франції було внесено зміни, згідно з якими слідчий суддя у кримінальних справах про тяжкі злочини або проступки, за які передбачено покарання щонайменше два роки позбавлення волі, може прийняти постанову про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Ці правила застосовуються до будь-яких засобів телекомунікації (телефон, факс, телетайп, радіо, електронний зв'язок тощо) за умови, що це є зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних систем [10, с. 200]. Така операція контролюється ним самим або підлеглими йому офіцерами судової поліції.

Працівник поліції, призначений слідчим суддею, фіксує будь-яку інформацію, яка має значення для розслідування справи. З цих матеріалів здійснюється офіційне розшифрування записаних розмов, результат якого подається до матеріалів справи. Записи знищуються на вимогу прокурора після закінчення строку досудового розслідування [10, с. 200]. Рішення слідчого судді виносяться в письмовій формі і не підлягає оскарженню. В такому рішенні має вказуватися конкретна лінія, що буде прослуховуватися, вид передбачуваного злочину і максимальна тривалість прослуховування, що не може перевищувати чотирьох місяців (ст. 100-1 і 100-2). Додаткові гарантії проти зловживань містять у собі вимоги запису розмов на електронних носіях по хвилинах і збереження записів на папері в запечатаному вигляді. Слідчий суддя, який веде розслідування, чи підлеглі йому офіцери судової поліції мають переписувати необхідні для справи записи на папір, після чого електронні носії підлягають знищенню (ст. 100-5 і 100-6). Нарешті, заборонено прослуховувати телефони в помешканнях або службових приміщеннях адвокатів, якщо про це не буде сповіщений Го-

лова Асамблеї або президент Асоціації адвокатів Франції (ст. 100-7). З моменту внесення до КПК Франції змін від 12 грудня 2005 року жодне прослуховування спілкування між захисником і його клієнтом не може здійснюватися, оскільки зібрані таким чином докази будуть визнані недопустимими [10, с. 201]. Новий закон Франції розглядає ситуації, у яких дозволено прослуховування телефонних розмов, якщо вони «передбачувані». Відповідно до цього закону ордер має включати дані про особу, над якою встановлюється спостереження, і про злочин, у якому особа підозрюється. Був введений і граничний термін прослуховування, так само, як і уточнена процедура складання підсумкового документа, були задіяні заходи для забезпечення таємності отриманих матеріалів, указані обставини, за яких отримана інформація знищується [11].

Висновки. Діяльність з виявлення і попереднього розслідування шпигунства і зради у Франції має свою специфіку, яка зумовлюється особливостями національного кримінально-процесуального законодавства. КПК Франції регламентує специфіку провадження за військовими справами, справами з міжнародним елементом, справами, що стосуються безпеки держави, зобов'язаннями, пов'язаними з членством в ЄС тощо. У Франції найбільш значущими й цінними визнаються результати негласних заходів у доказуванні під час розкриття і розслідування складних, ретельно замаскованих й підготовлених злочинів, до яких відносять шпигунство і зраду. Це знаходить вираз у намаганні, з одного боку, закріпити в національному кримінально-процесуальному законодавстві чи інших комплексних законодавчих актах загальні правила використання в суді, в доказуванні за кримінальними справами негласної інформації про злочин і злочинця, а з іншого – сформулювати у суддівському корпусі терпиме та лояльне до неї ставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рябчук В.Н. Государственная измена и шпионаж: уголовно-правовое и криминологическое исследование. Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 1102 с.
2. Декрет Французской Республики № 2014-445 «О функциях и организации главного управления внутренней безопасности» Décret n° 2014-445 du 30 avril 2014.
3. Головкин Л.В. Дознание и предварительное следствие по уголовным делам во Франции: основные тенденции развития: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1995. 27 с.
4. Захаров Н.В. Регламентация института подследственности уголовных дел в ряде зарубежных стран URL: <https://www.sovremennoepravo.ru/m/articles/view>
5. Головкин Л.В. Альтернативы уголовному преследованию как форма процессуальной дифференциации: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2003. 463 с.
6. Трефилов А.А. Организация досудебного производства по УПК Швейцарии 2007 года: дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва. 2014. 199 с.
7. Булатов Б.Б., Никулюк В.В. Уголовный процесс зарубежных стран: лекция. Омск: Юридический институт МВД России, 1999. 52 с.
8. Соколов А.Н. Убрать устаревшие положения УПК РФ. Актуальные проблемы криминологической науки. Сборн. материалов научно-практической конференции 2010. Калининград: КЮИ МВД России, 2011. С. 5–10.
9. Закон Франции № 91-646 от 10.07.1991 г. «О неприкосновенности корреспонденции, переданной средствами коммуникации».
10. Нор В.Т., Луцик В.В. Стандарти контролю телекомунікацій в кримінальному процесі Франції. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Ю.П. Алєніна. м. Одеса, 21 квітня 2017 року. Одеса: Юридична література, 2017. С. 200–203.
11. Кримінально-процесуальний кодекс Франції від 23 грудня 1958 р. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154>